

Όταν η Λογοτεχνία ανατρέπεται έμφυλα στερεότυπα... Κ. Θεοτόκης, *Η Τιμή και το Χρήμα* - Ρ. Γαλανάκη, *Ελένη ή ο Κανένας*

Βασιλεία Χατζηβασιλείου
Εκπαιδευτικός ΠΕ02
Πρότυπο ΓΕ.Λ. Μυτιλήνης
139vas@gmail.com

➤ ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί η κοινωνιολογική προσέγγιση των έμφυλων στερεοτύπων στο πεδίο της λογοτεχνίας του 20ου αι. Σκοπός της είναι να διερευνήσει σε δύο έργα του 20ου αι. την ανατροπή - από τις γυναικείες λογοτεχνικές μορφές - των στερεοτυπικών αντιλήψεων σχετικά με το φύλο. Τα λογοτεχνικά κείμενα που θα χρησιμοποιηθούν ως «μελέτες περίπτωσης» είναι η νουβέλα του Κ. Θεοτόκη «Η Τιμή και το Χρήμα» (1914) και το μυθιστόρημα της Ρ. Γαλανάκη «Ελένη ή ο Κανένας» (1998), των οποίων ο δραματικός χρόνος τοποθετείται στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. Αφού προηγηθεί το θεωρητικό μέρος με αναφορά στην Κοινωνιολογία της Λογοτεχνίας και στις Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις του φύλου, θα ακολουθήσει η διερεύνηση της αμφισβήτησης των έμφυλων στερεοτύπων από τις κεντρικές ηρωίδες που διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στα συγκεκριμένα λογοτεχνικά έργα. Για την κοινωνιολογική προσέγγιση της επαναστατικής στάσης κάθε ηρωίδας θα αξιοποιηθούν ως μεθοδολογικά εργαλεία το θεωρητικό μοντέλο της συμβολικής αλληλόδρασης, η θεωρία του ριζοσπαστικού φεμινισμού και η μεταμοντέρνα – μεταδομιστική θεωρία της γυναικείας γραφής.

Λέξεις-κλειδιά: Λογοτεχνία και Στερεότυπα, Έμφυλες Ταυτότητες, Ελένη ή ο κανένας, Η τιμή και το χρήμα, Γυναικεία Γραφή.

➤ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το κομβικό ερευνητικό ερώτημα της παρούσας εργασίας συνδέεται με την ανατροπή των έμφυλων στερεοτύπων από τη λογοτεχνία του 20^{ου} αι. Αφού γίνει αναφορά στις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις της Κοινωνιολογίας της Λογοτεχνίας, καθώς και στις βασικές κοινωνιολογικές προσεγγίσεις του φύλου σε μακρο-κοινωνιολογικό επίπεδο (Σχολή του Λειτουργισμού, Σχολή των Συγκρούσεων) και σε μικρο-κοινωνιολογικό επίπεδο (θεωρία της διαντίδρασης), γίνεται μετάβαση στις λογοτεχνικές «με-

λέτες περίπτωσης», ώστε να αναδειχθεί η επαναστατική δράση των γυναικών απέναντι στα έμφυλα στερεότυπα της εποχής. Διεξοδικότερα, η Ρήνη, η πρωταγωνίστρια της νουβέλας του Κ. Θεοτόκη «Η Τιμή και το Χρήμα», εναντιώνεται στον κυρίαρχο έμφυλο λόγο, συγκρούεται με τις στερεοτυπικές αντιλήψεις της εποχής της για τη θέση της γυναίκας, προασπίζεται την ηθική της ελευθερία απέναντι στους ισχύοντες κοινωνικούς θεσμούς που απαξιώνουν το φύλο της. Η Ελένη, η κεντρική ηρωίδα του μυθιστορήματος της Ρ. Γαλανάκη «Ελένη ή ο Κανένας», αρνείται τον προδιαγεγραμμένο -με βάση το κοινωνικό της φύλο- ρόλο σε μια ανδροκρατούμενη κοινωνία και αναζητά την αυτοπραγμάτωση και τη βαθύτερη ταυτότητά της μέσω της Τέχνης.

Παραδοσιακές και σύγχρονες θεωρήσεις

Αν για τον Gorky η Λογοτεχνία είναι «σπουδή του ανθρώπου» και για τον Coser «Ο κοινωνιολόγος που αγνοεί τη λογοτεχνία είναι καταδικασμένος να είναι... κακός κοινωνικός επιστήμονας» (1963: 3), εύλογα προκύπτει ο προβληματισμός: Η Κοινωνιολογία και η Λογοτεχνία αποτελούν δύο επιστημονικούς χώρους που συνδέονται, μπορούν να συνδεθούν ή πρέπει να συνδεθούν; Η Κοινωνιολογία της Λογοτεχνίας αποτελεί ένα ενδιαφέρον επιστημονικό πεδίο, που επιχειρεί να προσεγγίσει το «λογοτεχνικό γεγονός» σε σύνδεση με τα ιστορικά και κοινωνικά του συμφραζόμενα. Επιχειρεί να φωτίσει τη «συσκοτισμένη» πραγματικότητα λαμβάνοντας υπόψη τις ιστορικο-κοινωνικές συνθήκες (Γκασούκα, 2004). Ο Hall διακρίνει ως προς την κατεύθυνση αυτή δύο δυνατές προσεγγίσεις της λογοτεχνίας εστιάζοντας στη φύση και τη λειτουργία της. Για την οντολογική εξέταση, αδιαμφισβήτητος είναι ο υπερβατικός και αυτόνομος χαρακτήρας της, καθώς και τα εγγενή γνωρίσματα της λογοτεχνικότητας. Για την ιστορικο-εξελικτική προσέγγιση, η λογοτεχνία είναι σαφώς ενταγμένη και προσδιοριζόμενη από τις ιστορικο-κοινωνικές συνθήκες που τη γέννησαν. (Hall, 1990).

Σύμφωνα με τον Eagleton (1988), δύο ερμηνευτικές προσεγγίσεις της Λογοτεχνίας μπορούν να αιτιολογήσουν το ενδιαφέρον για την Κοινωνιολογία της Λογοτεχνίας, η ρεαλιστική και η πραγματιστική προσέγγιση. Πιο διεξοδικά, η ρεαλιστική θεώρηση αντιμετωπίζει τη λογοτεχνία ως άρρηκτα συνδεδεμένη με το κοινωνικό της πλαίσιο και, συνεπώς, η αποσιώπηση του τελευταίου καθιστά αυτομάτως ελλιπή την κριτική θεώρηση του λογοτεχνικού έργου. Η πραγματιστική προσέγγιση πρεσβεύει πως η ανάδειξη των κοινωνικών παραγόντων που συνέβαλαν καθοριστικά στη διαμόρφωση του λογοτεχνικού έργου είναι χρήσιμη και επιθυμητή από μια συγκεκριμένη πολιτική σκοπιά. Ο Eagleton, βέβαια, επισημαίνει πως καμία από τις δύο προσεγγίσεις δεν επαρκεί από μόνη της και πως στον «κοινωνιολόγο» κριτικό θα μπορούσε να γίνει αποδεκτός οποιοσδήποτε συνδυασμός πραγματισμού και ρεαλισμού εκτός από έναν, δηλαδή να είναι πραγματιστής της ιστορίας και ρεαλιστής της λογοτεχνίας.

Στο πλαίσιο σύγχρονων αναδυόμενων θεωρητικών προσεγγίσεων υποστηρίζεται πως δεν πρέπει πλέον να εστιάζουμε σε ζητήματα αποδοχής ή απόρριψης της Κοινωνιολογίας της Λογοτεχνίας, καθώς είναι αναντίρρητες οι συγκλίσεις και τα ανοίγματα μεταξύ των δύο επιστημονικών κλάδων. Το γεγονός ότι τόσο πολλές μορφές λογοτεχνικής μελέτης βασίζονται στην κοινωνιολογική σκέψη και τόσες πολλές μορφές κοινωνιολογίας αντιμετωπίζουν τη λογοτεχνικότητα των δικών τους αντικει-

μένων και διαδικασιών, αναδεικνύει ως πραγματικό ερώτημα σήμερα όχι το «αν συνδέονται» ή «γιατί συνδέονται» τα δύο επιστημονικά πεδία, αλλά «Πώς μπορεί η κοινωνιολογία και η λογοτεχνία να εκμεταλλευτούν καλύτερα -τόσο θεσμικά όσο και πνευματικά- την πολύπλευρη και συχνά παραγνωρισμένη αλλά, παρόλα αυτά, ανθεκτική τους συνάφεια» (English, 2010).

➤ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ

Σύμφωνα με την κοινωνιολογική θεώρηση, το κοινωνικό φύλο διακρίνεται σαφώς από το βιολογικό, καθώς αφορά διδαγμένο/κατακτημένο κοινωνικό ρόλο, που συνεπάγεται σταθερές κοινωνικές συμπεριφορές ή συναισθηματικές αντιδράσεις, διαφορετικές από τις αντίστοιχες του ανδρικού φύλου (Tischler, 2019).

Μπορούμε να προσεγγίσουμε μακρο-κοινωνιολογικά την έννοια του κοινωνικού φύλου με βάση τη θεωρητική Σχολή του Λειτουργισμού και τη Σχολή των Συγκρούσεων. Σύμφωνα με την πρώτη, η κοινωνία αποτελεί ένα «όλον» το οποίο απαρτίζεται από μέρη που αλληλοεξαρτώνται και συνεργάζονται αποσκοπώντας στην εύρυθμη λειτουργία της (Tischler, ό.π.). Συνεπώς, τα δύο κοινωνικά φύλα μοιράζονται κοινό κώδικα αξιών και καθένα από αυτά επιτελεί συγκεκριμένες λειτουργίες προκειμένου να επιτυγχάνεται η αυτορρύθμιση και η ισορροπία του κοινωνικού συνόλου. Η δεύτερη προσέγγιση υποστηρίζει πως κάθε μέλος ή ομάδα του κοινωνικού συνόλου επιδιώκει το μέγιστο δυνατό κέρδος και, κατά συνέπεια, σημειώνονται κοινωνικές συγκρούσεις λόγω ανισότητας σε πόρους και εξουσία (Tischler, ό.π.). Με βάση λοιπόν τη Σχολή των Συγκρούσεων, εκδηλώνεται πάλη των κοινωνικών φύλων, καθώς η ευρυθμία δεν μπορεί να διασφαλιστεί και επιδιώκεται η αλλαγή από το «υποτελές» φύλο. Ο έμφυλος ρόλος των ανδρών κυριάρχησε μέσω της υπέρτερης εξουσίας τους και του ελέγχου που ασκούν σε καίριους πόρους.

Μεταβαίνοντας σε μικρο-κοινωνιολογικό επίπεδο, στη θεωρία της διαντίδρασης η εστίαση μεταφέρεται στον τρόπο που αλληλεπιδρούν τα άτομα-μέλη του κοινωνικού συνόλου. Ειδικότερα, η προσέγγιση της συμβολικής διαντίδρασης επικεντρώνεται στον τρόπο που νοηματοδοτεί το άτομο τη συμπεριφορά των άλλων και τη δική του. Έτσι, από κοινωνιολογική σκοπιά, μας ενδιαφέρει το νόημα που προσδίδει κάθε κοινωνικό φύλο στη συμπεριφορά του άλλου φύλου και τη δική του.

➤ ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΕΜΦΥΛΩΝ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΩΝ ΣΕ ΔΥΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ 20ΟΥ ΑΙ.

Κ. Θεοτόκης, *Η Τιμή και το Χρήμα*

Η νουβέλα του Κ. Θεοτόκη «Η Τιμή και το Χρήμα» εκδόθηκε αυτοτελώς το 1914, ενώ είχε προηγηθεί (1912) η δημοσίευσή της σε συνέχειες στο λογοτεχνικό περιοδικό «Νουμάς». Η υπόθεση του έργου εκτυλίσσεται σε ένα προάστιο της Κέρκυρας, το Μαντούκι, στα τέλη του 19^{ου} αι., την περίοδο που διετέλεσε πρωθυπουργός ο Γεώρ-

γιος Θεοτόκης. Πρωταγωνιστούν η σιόρα Επιστήμη η Τρινκούλαινα, η κόρη της Ρήνη και ο Αντρέας, ενώ στα πρόσωπα που πλαισιώνουν τους κεντρικούς ήρωες περιλαμβάνονται ο Τρίνκουλος και ο θείος του Αντρέα, ο Σπύρος. Το κομβικό θέμα είναι το αγνό ειδύλλιο ανάμεσα σε έναν ξεπεσμένο και χρεωμένο αριστοκράτη, τον Αντρέα, και τη φτωχή Ρήνη, ένα ειδύλλιο που συντρίβεται από την οικονομική ανάγκη και το συμφέρον. Ο Αντρέας ζητάει προίκα -για να ξεχρεώσει το σπίτι του- «600 τάλαρα», η σιόρα Επιστήμη αρνείται δηλώνοντας ότι μπορεί να του δώσει τα μισά. Ενώ όλα δείχνουν ότι θα ναυαγήσει το ειδύλλιο, η ερωτευμένη Ρήνη ακολουθεί τον Αντρέα στο σπίτι του, ζει αστεφάνωτη μαζί του και μένει έγκυος, γεγονός που ενθαρρύνει τον Αντρέα να ζητήσει -μέσω του θείου του Σπύρου- μεγαλύτερη προίκα για την αποκατάστασή της. Η μάνα της Ρήνης επιμένει στην αρχική άρνησή της κι έτσι ο Αντρέας αποφασίζει να εργαστεί για να σώσει το σπίτι του από την επικείμενη πώληση. Μια μέρα, όμως, που η σιόρα Επιστήμη τον αναζητά στην ψαραγορά για να τον πείσει να παντρευτεί τη Ρήνη, ξεσπά έντονη λογομαχία ανάμεσά τους, που καταλήγει στον τραυματισμό του Αντρέα και στη σύλληψή της. Έτσι, η σιόρα Επιστήμη αναγκάζεται να του δώσει το κλειδί του κομού για να πάρει όσα χρήματα χρειάζεται, με μοναδικό όρο την υπεράσπισή της στο δικαστήριο. Όταν όμως ανακοινώνει τις εξελίξεις στη Ρήνη, εκείνη αρνείται να τον παντρευτεί δηλώνοντας με αποφασιστικότητα ότι στηριζόμενη στις δυνάμεις της θα εργαστεί για την επιβίωσή της και την ανατροφή του παιδιού της.

Σύμφωνα με τον Giddens (2009: 715), εφαρμόζοντας τη μεθοδολογική προσέγγιση του Λειτουργισμού επιχειρούμε «να ερμηνεύσουμε τη συμπεριφορά των μελών του κοινωνικού συνόλου μέσω της κατανόησης της λειτουργίας και της σύνδεσης των βασικών κοινωνικών θεσμών του». Στην περίπτωση λοιπόν της νουβέλας του Κ. Θεοτόκη κάθε κοινωνικό φύλο φαίνεται να ανταποκρίνεται στην κοινωνική θέση που έχει «διδασχθεί» μέσω των κοινωνικο-πολιτισμικών θεσμών (ταξικοί διαχωρισμοί, θεσμός της προίκας, άσκηση κοινωνικού ελέγχου μέσω της κοινής γνώμης...). Η Τρινκούλαινα ως γυναίκα έχει πάρει το προσωνόμιο του άντρα της και τον υπηρετεί -παρά το γεγονός ότι ζει παρασιτικά σε βάρος της οικογένειάς του- περιορίζεται στα του οίκου, μεριμνά για την αποκατάσταση των θυγατέρων της συγκεντρώνοντας την απαιτούμενη προίκα, έχει αναλάβει την ευθύνη για τη μετάγγιση των κοινωνικών ηθών και προτύπων στη Ρήνη («σήκω! Πρέπει να το πάρεις μάθημα να σηκώνεσαι πρωί· θα πας σε αντρός χέρια, και ανάθεμα δε θέλω να 'χω από τσου γαμπρούς μου»), αγωνιά για την κοινή γνώμη και τον αντίκτυπό της στην τιμή και την υπόληψη -και κατά συνέπεια, στην αποκατάσταση- της θυγατέρας της («Γιατί τον έμπασες μέσα; Γιατί ήρθες μέσα, Αντρέα; Η γειτόνισσα στο φόρο το βουκινίζει κι έχει δίκιο»). Από την άλλη πλευρά, ο Αντρέας και ο Σπύρος, εκπροσωπώντας το ανδρικό κοινωνικό φύλο, ασχολούνται με την πολιτική του τόπου, διασκεδάζουν στα καφενεία προβαίνουν σε σχολιασμό των πολιτικών γεγονότων («Σας το δίνω γραφτό, η Κυβέρνηση είναι πεσμένη»), αξιώνουν προίκα για το γάμο τους, εκμεταλλεύονται την πίεση που ασκεί η κοινή γνώμη στη γυναικείο φύλο για να απαιτήσουν μεγαλύτερη προίκα.

Προσεγγίζοντας κοινωνιολογικά το λογοτεχνικό γεγονός με βάση τη μαρξιστική φεμινιστική κριτική, είναι φανερό η σύνδεση της ιδεολογικής κατασκευής του φύλου με την ταξική οργάνωση της κοινωνίας, καθώς ο ρόλος των έμφυλων σχέσεων εξουσίας αποτυπώνεται στη διαιώνιση και αναπαραγωγή των ανισοτήτων και της εκμε-

τάλλευσης των κυριαρχούμενων από τους κυρίαρχους. Όμως, η Ρήνη αντιστέκεται στον κυρίαρχο έμφυλο λόγο, απεκδύεται τον μαθημένο κοινωνικό της ρόλο και εναντιώνεται στα αντίστοιχα κοινωνικά στερεότυπα. Αναλυτικότερα, δεν πποείται από την ταξική διαφορά που χαρακτηρίζει τη σχέση της με τον Αντρέα, δεν έχει καμιά αμφιβολία ότι θα μπορούσε να τον παντρευτεί, αν και προέρχεται από κατώτερη κοινωνική τάξη. Όταν συνειδητοποιεί ότι η αγάπη της έγινε αντικείμενο οικονομικής συναλλαγής -«*Για λίγα χρήματα ήσουνε έτοιμος να με πουλήσεις, και χωρίς αυτά δε μ' έπαιρνες*» (Θεοτόκης, 1993: 103)- επαναστατεί, απομυθοποιεί τον έρωτά της και απαξιώνει την ταξική του προέλευση («*Να μην ξεπέσουνε, να μη δουλέψουνε, όπως ο άλλος κόσμος: αυτός είναι ο φόβος τους*»). Ακολουθώντας τον αγαπημένο της στο σπίτι του, αλλά κυρίως αρνούμενη -αν και έγκυος- την πρότασή του να την παντρευτεί, αγνοεί τις στερεοτυπικές αντιλήψεις της εποχής που θέλουν τη γυναίκα να παντρευτεί και να αποκτά παιδί εντός γάμου και, συνεπώς, αμφισβητεί τον ετεροκαθορισμό του κοινωνικού φύλου της από την εξουσία του αρσενικού φύλου κλονίζοντας ανεπανόρθωτα την πατριαρχική κοινωνική δομή.

Μέσα σε αυτό το κοινωνικό πλαίσιο, η κεντρική ηρωίδα δρα, όπως θα έλεγε ο Giddens αναφερόμενος στη θεωρία της συμβολικής διαντίδρασης, ως «ενεργητικό, δημιουργικό άτομο» (2009: 720) και σύμφωνα με τον Μπαλάσκα (1993: 38) «*καταφέρνει να σπάσει τον ασφυκτικό κλοιό των συνθηκών και του περιβάλλοντος και να προτείνει μια άλλη στάση*». Η θεωρητική προσέγγιση της διαντίδρασης εστιάζει στους τρόπους δράσης και αλληλεπίδρασης των ατόμων, οι οποίοι βασίζονται στον τρόπο πρόσληψης και ερμηνείας των κοινωνικών δομών και ασκούν επιρροή στη διατήρηση ή μεταβολή τους. (Tischler, 2019: 55). Η διαλεκτική της συμβολικής διαντίδρασης πρεσβεύει ότι τα άτομα «*είναι ικανά να ενεργούν σύμφωνα με τα δικά τους σχέδια δράσης και να επιλέγουν διάφορες εναλλακτικές λύσεις σύμφωνα με την κατευθυντήρια ροή των αποφάσεών τους*» (Ρίμεντερ κ.ά., 1989: 204). Η Ρήνη ως απλό μέλος της κλειστής κεγκυραϊκής κοινωνίας, αρνείται να συμβαδίσει με κοινωνικούς θεσμούς (γάμος, προίκα) που θα της στερήσουν την ηθική ελευθερία της, επιλέγει να δράσει επαναστατικά και να αλληλεπιδράσει με το περιβάλλον της (Αντρέας, οικογένεια, κοινωνικός περίγυρος) συγκρουσιακά. Συνειδητοποιώντας ότι η αγάπη της γίνεται αντικείμενο οικονομικής συναλλαγής και προσδίδοντας απαξιωτικό νόημα στη συμπεριφορά του Αντρέα απέναντί της, οδηγείται στην αυτοσυνειδησία και στον αυτοκαθορισμό της επιτυγχάνοντας σημαντική ηθική νίκη μέσω της επιλογής της αυτονομίας της έναντι της υπακοής στα κοινωνικά προστάγματα της εποχής και του τύπου της.

Ρ. Γαλανάκη, Ελένη ή ο Κανένας

Στο μυθιστόρημα της Ρέας Γαλανάκη «Ελένη ή ο Κανένας» πρωταγωνιστεί η πρώτη σπουδασμένη Ελληνίδα ζωγράφος, η Σπετσιώπισσα Ελένη Αλταμούρα Μπούκουρα (1821-1900), κόρη του αγωνιστή της Επανάστασης Ιωάννη Μπούκουρα. Το πάθος της για τη ζωγραφική και το καλλιτεχνικό της ταλέντο αναγνωρίζεται από τη πρώτη στιγμή και στηρίζεται από τον πατέρα της και το δάσκαλό της στη ζωγραφική, Ραφαέλο Τσέκολι, όμως οι κοινωνικές συνθήκες είναι απαγορευτικές -ως προς την

ενασχόληση με τις Τέχνες- για το γυναικείο φύλο. Η υπόθεση, η οποία είναι βασισμένη στην πραγματική ζωή της ηρωίδα, αναφέρεται στο τέχνασμα της να μεταμφιεστεί σε άντρα για να μπορέσει, υπερκερνώντας το εμπόδιο του γυναικείου φύλου, να σπουδάσει ζωγραφική στη Σχολή των Ναζαρηνών ζωγράφων στη Ρώμη. Εκεί η Ελένη ερωτεύεται και παντρεύεται τον ζωγράφο Σαβέριο Αλαμούρα, με τον οποίο αποκτά τον Ιωάννη, τον Αλέξανδρο και τη Σοφία και διανύει μια σύντομη περίοδο ευτυχίας. Όταν εκείνος την εγκαταλείπει για μια άλλη ζωγράφο, η ηρωίδα επιστρέφει με την κόρη της και τον Ιωάννη στην Αθήνα και στα γυναικεία ρούχα, διδάσκει ως ζωγράφος προσπαθώντας να δικαιώσει την επιλογή της στα μάτια των άλλων. Η μοίρα, όμως, της φέρεται πολύ σκληρά. Χάνει πρόωρα από ασθένεια τη Σοφία και τον Ιωάννη, ενώ οι συγκυρίες δε βοήθησαν να έρθει πολύ κοντά με τον Αλέξανδρο. Αφού κάψει όλους τους πίνακές της, τα τελευταία χρόνια της ζωής της ζει έγκλειστη και «αλλοπαρμένη» στο πατρικό της σπίτι στις Σπέτσες τη *«μετά τη ζωή, ζωή των γυναικών»* μέσα στη μοναξιά, τη μελαγχολία και τον πόνο, ενώ την περιτριγυρίζουν οι φήμες για παράνοια και ενασχόληση με τη μαγεία.

Εύκολα αντιλαμβάνεται ο αναγνώστης πως το κομβικό ζήτημα που διατρέχει το συγκεκριμένο λογοτεχνικό έργο είναι η αναζήτηση ταυτότητας, ζήτημα το οποίο παραπέμπει ερμηνευτικά στην κοινωνιολογική οπτική του φιλελεύθερου φεμινισμού και της «γυναικείας γραφής». Η Ελένη Αλαμούρα Μπούκουρα αναζητώντας την ταυτότητά της πρέπει να απαρνηθεί την κατασκευασμένη γυναικεία της ταυτότητα επιβεβαιώνοντας τη γνωστή φράση της Beauvoir (2009: 387) *«Γυναίκες δε γεννιόμαστε, αλλά γινόμαστε»*. Ουσιαστικά ενσαρκώνει με έναν δικό της τρόπο την αποδέσμευση από τα του οίκου, την απαίτηση ίσων δικαιωμάτων για πρόσβαση σε κοινωνικά αγαθά όπως η εκπαίδευση, καθώς και την απελευθέρωση της γυναίκας από στερεοτυπικές αντιλήψεις για το φύλο της, βασικά αιτήματα του φιλελεύθερου φεμινισμού. Σε μια συνάντηση της με μαθητές Γυμνασίου, η Γαλανάκη (2009) δήλωσε *«Στην εφημερίδα Καθημερινή, σ' ένα άρθρο με τίτλο "Η δική μου Ελένη" αναφέρω ότι ο Δούρειος Ίππος ήταν ένα τέχνασμα· η Ελένη μπήκε στα ανδρικά ρούχα όπως οι Έλληνες στο Δούρειο Ίππο για να εκπορθήσουν την Τροία. Η Ελένη παύει να είναι η Ελένη Μπούκουρα. Είναι το φοβερό «Κανένας», εννοώντας ότι η ηρωίδα της χρησιμοποίησε την ανδρική μεταμφίεση σαν δούρειο ίππο για να αλώσει τον κοινωνικό κόσμο της πατριαρχίας και να απολαύσει όσα δικαιωματικά της ανήκαν. Αρνείται τον προδιαγεγραμμένο ρόλο που της επιφυλάσσει το κοινωνικό της φύλο και αναζητά τον βαθύτερο εαυτό της, την ελευθερία και την αυτοεκπλήρωση μέσω της Τέχνης. Πρέπει να γίνει «Κανένας» για να δημιουργήσει την πραγματική της ταυτότητα. Η Ελένη Αλαμούρα Μπούκουρα υιοθετεί την ανδρική ταυτότητα και αρνείται τη γυναικεία, αμφισβητώντας το δίπολο των έμφυλων ταυτοτήτων. «Κι εγώ αποφασίζοντας εκείνο το πρωί σε μίαν ξένη πολιτεία να δώσω ως άνδρας εξετάσεις, ενδεχομένως να ζήσω έτσι λίγα χρόνια, γέννησα τον εαυτό μου ως Κανένα.» (Γαλανάκη, 2003: 78).*

Στο πλαίσιο του ριζοσπαστικού φεμινισμού, αναδείχθηκε το αίτημα διαμόρφωσης μιας λογοτεχνικής γλώσσας που προσιδιάζει στη γυναίκα και αποτυπώνει τη δική της εμπειρία. Πρόκειται για τη γυναικεία γραφή. Ο όρος *écriture feminine* επινοήθηκε αρκετά αργότερα, γύρω στα μέσα της δεκαετίας του 1970, από τη Héléne Cixous, για να εντοπίσει και στη γλώσσα την καταγραφή της διαφοράς του φύλου και, παράλληλα, να προβάλλει την ανάγκη να έχει η γυναίκα τον δικό της χώρο στη γλώσ-

σα (Cixous, 2018). Ο όρος φεμινιστική/γυναικεία γραφή ή γυναικεία λογοτεχνία αναφέρεται σε ιδιαίτερα γνωρίσματα ως προς τη θεματολογία (γυναικεία φύση, οικιακές εργασίες), το ύφος (εσωτερικό, συναισθηματικό, εξομολογητικό) και το λογοτεχνικό είδος (επιστολές, ημερολόγιο, αυτοβιογραφία...) (Δημητρίου, 2019).

Η γυναικεία γραφή της Γαλανάκη υπηρετείται από την κυριαρχία του πρωτοπρόσωπου λόγου στα περισσότερα κεφάλαια του μυθιστορήματος, η οποία προσδίδει λυρικό ύφος και εσωτερικότητα στη λογοτεχνική αφήγηση. Κατεξοχήν, όμως, επιβεβαιώνεται από την αγωνία της κεντρικής ηρωίδας να ξεπεράσει τα όρια που έχουν προαποφασιστεί γι' αυτή, τις στερεοτυπικές αντιλήψεις που αξιώνουν να περιοριστεί στην ιδιότητα της συζύγου και μητέρας, να μη σπουδάσει, να μην ασχοληθεί με τη ζωγραφική. Εκείνη τολμά να εναντιωθεί και να ακολουθήσει τη δική της προσωπική πορεία. Όταν την εγκαταλείπει ο Σαβέριο, συνειδητοποιεί ότι απέτυχε να ενταχθεί στο προκαθορισμένο κοινωνικό σχήμα (γυναίκα – σύζυγος, γυναίκα – μητέρα) και ο πόνος της απώλειας των παιδιών της ερμηνεύεται ως τιμωρία της υπέρβασης αυτών των προαποφασισμένων σχημάτων, της εξέγερσής της ως προς τα προκαθορισμένα όρια του γυναικείου φύλου, της ύβρεως που διαπράττει (Γερακίνη, 2017: 8). «*κλείνοντας τους κύκλους της η μοίρα εκδικείται όποια γυναίκα προσπαθεί να δραπτεύσει από την προκαθορισμένη επανάληψη της. Να δραπτεύσει προς την ελευθερία της δικής της φύσης, του άντρα, των γραμμάτων*» (Γαλανάκη, 2003: 142).

Δε θα μπορούσαμε να παραβλέψουμε σε αυτή την κοινωνιολογική προσέγγιση τη θεωρία της Butler (1990) περί «επιτελεστικής κατασκευής» του έμφυλου υποκειμένου, μέσω της γλώσσας και του λόγου. Παρακολουθώντας τη διαδρομή της Ελένης στην αναζήτηση ταυτότητας, θα λέγαμε ότι αρχικά διαμορφώνει την προσωπικότητά της ως γυναίκα χωρίς να συμμετέχει στις αντίστοιχες διαδικασίες που υπαγορεύονται από την πατριαρχική λογική. Όμως, η συνειδητοποίηση της απόκλισής της από τον συμβατικό κόσμο των έμφυλων υποκειμένων την οδηγεί στον κόσμο της Τέχνης, έναν κόσμο έκφρασης ελεύθερο από έμφυλες οριοθετήσεις. Υιοθετώντας όμως την ανδρική ταυτότητα, ταυτόχρονα υιοθετεί και τους αντίστοιχους τρόπους συμπεριφοράς, αντιδράσεις, εγκολπώνεται τον κυρίαρχο λόγο που αντιστοιχεί στη συγκεκριμένη έμφυλη ταυτότητα. Εγκαταλείπει τα γνωρίσματα του γυναικείου φύλου και δομεί μια άλλη ταυτότητα, που ανατρέπει το δίπολο «άντρας – γυναίκα».

Όταν η ηρωίδα ερωτεύεται τον Σαβέριο, βιώνει μια εσωτερική πάλη μεταξύ της «Ελένης» και του «Κανένα», η οποία την οδηγεί και πάλι στον γυναικείο βίο. Η τελευταία πράξη του δράματος θα εκτυλιχθεί στον γενέθλιο τόπο της όπου θα καταφύγει στον κόσμο του παραλόγου, του υπερβατικού, του άχρονου και μέσω της ακατάληπτης γλώσσας του μυστικισμού θα αποδείξει έμπρακτα πως η ολοκλήρωση του υποκειμένου συνδέεται και με τη γλώσσα που ανατρέπει τον πατριαρχικό λόγο και τη φέρνει σε επαφή με τη «*μετά τη ζωή, ζωή των γυναικών*». Πρόκειται για τη γλώσσα που η Irigaray (1985: 9-10) ονομάζει «γυναικεία γλώσσα» και επισημαίνει σχετικά ότι χαρακτηρίζεται από ρευστότητα και η γυναίκα «*εκεί επαναγγίζει τον εαυτό της χωρίς ποτέ να τον συγκροτήσει ή συγκροτεί τον εαυτό της σε μια άλλου είδους ενότητα*». Όπως εύστοχα επισημαίνει σε άρθρο του ο Μπερλής (1998)¹, το κεντρικό νόημα

1 Μπερλής, Α. (1998, Ιούλιος 7). Ο περικόλειστος κόσμος των γυναικών. Καθημερινή. Ανακτήθηκε από <http://digital.lib.auth.gr/record/7195/files/?ln=fr>

του μυθιστορήματος της Γαλανάκη μπορεί να συνοψιστεί στη φράση «*περίκλειστος κόσμος των γυναικών. [...] Είναι ο άλλος κόσμος των γυναικών που είναι κλειστός, αδιαπέραστος, αόρατος και οι άνδρες όχι μόνο δεν μπορούν να τον καταλάβουν, δεν μπορούν καν να τον υποθέσουν*».

➤ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συμπερασματικά, ο επιστημονικός κλάδος της Κοινωνιολογίας της Λογοτεχνίας αναδεικνύει με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο την άρρηκτη σχέση μεταξύ Κοινωνιολογίας και Λογοτεχνίας, ερμηνεύοντας το «λογοτεχνικό» γεγονός σε συνάρτηση με τα ιστορικο-κοινωνικά συμφραζόμενα μέσα στα οποία αρθρώνεται και εξελίσσεται. Θεωρητικά διλήμματα όπως «ρεαλιστική ή πραγματιστική ερμηνεία», «οντολογική ή ιστορικο-εξελικτική προσέγγιση», επιβεβαιώνουν το κοινωνιολογικό ενδιαφέρον για τον κόσμο της λογοτεχνίας και την αναγκαιότητα αξιοποίησής του προς όφελος της κοινωνιολογικής έρευνας. Εξάλλου, σύμφωνα με τον Γκόρκι, η λογοτεχνία είναι «καλλιτεχνική έρευνα».

Αξιοποιώντας κοινωνιολογικά θεωρητικά σχήματα όπως η θεωρία των συγκρούσεων, η συμβολική αλληλόδραση, η φεμινιστική κριτική και η «γυναικεία γραφή», επιχειρήθηκε ερμηνευτική προσέγγιση των έμφυλων στερεοτύπων σε δύο λογοτεχνικά έργα του 20^{ου} αι., των οποίων η υπόθεση εκτυλίσσεται κατά τον 19^ο αι. Με βάση αυτή, συνάγεται το συμπέρασμα πως η λογοτεχνία μπορεί να εναντιωθεί σε στερεοτυπικές αντιλήψεις που εγκλωβίζουν τους/τις συγγραφείς ή το αναγνωστικό κοινό σε προδιαγεγραμμένα κοινωνικά σχήματα, συμπεριφορές ή αντιδράσεις. Στη νουβέλα «Η Τιμή και το Χρήμα» η Ρήνη ορθώνει το ανάστημά της στην καταπίεση μιας πατριαρχικής κοινωνίας και γίνεται σύμβολο ηθικής νίκης. Στο μυθιστόρημα «Ελένη ή ο Κανένας» η Ελένη αναζητά τη δική της ταυτότητα, τη δική της «φωνή» ενάντια στην ανδροκρατούμενη κοινωνία των άνισων ευκαιριών, και ανάγεται σε σύμβολο ελευθερίας και αυτοπραγμάτωσης. Η λογοτεχνία, λοιπόν, αντανάκλα τις κοινωνικές ζυμώσεις και εξελίξεις, γίνεται ο παλμογράφος κάθε εποχής, αποτελεί ένα όχημα έκφρασης κοινωνικών προβληματισμών και ανησυχιών, δίνει τη δυνατότητα προτάσεων κοινωνικού μετασχηματισμού. Η Κοινωνιολογία της Λογοτεχνίας συμβάλλει στην ανάδειξη του λογοτεχνικού γεγονότος μέσω μεθοδολογικών εργαλείων και ερμηνευτικών προσεγγίσεων, και στην αξιοποίησή του ως «τεκμηρίου» στο πεδίο της κοινωνιολογικής έρευνας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Beauvoir, S. (2009). *Το δεύτερο φύλο* (Μτφ. Τ. Κωνσταντίνου). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Cixous, H. (2018). *Το γέλιο της Μέδουσας* (Επιμ. Δ. Γεωργιάδου, Μτφ. Γ. Κατσούλη, Τ. Κουντούρη-Τσιάμη και Ε. Σπανοπούλου). Αθήνα: Τοποβόρος
- Eagleton, T. (1988). Two approaches in the sociology of Literature. *Critical inquiry*, 14, 3.
- English, JF (2010). Everywhere and Nowhere: The Sociology of Literature After "the Sociology of Literature", *New Literary History*, 41(2), v-xxiii.
- Coser, LA. (ed.) (1963). *Sociology through literature; an Introductory Reader*. Prentice-Hall. N. J. 3-4.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society, Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Giddens, A. (2009). *Κοινωνιολογία* (Επιμ. & Μτφ. Κ. Τσαούσης). Αθήνα: Gutenberg.
- Hall, J. (1990). *Η κοινωνιολογία της Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Irigaray, L. (1985). *This sex which is not one* (Trans. C. Porter). NY: Cornell University Press, Ithaca.
- Tischler, H. (2019). *Εισαγωγή στην κοινωνιολογία* (Μτφ. Α. Χαλιώτης). Αθήνα: Κλειδάριθμος.
- Γαλανάκη, Ρ. (2003). *Ελένη, ή ο Κανένας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Γερακίνη, Α. (2017). Το φεμινιστικό μεταμοντέρνο μυθιστόρημα και η διδακτική αξιοποίησή του: Ελένη ή ο κανένας της Ρέας Γαλανάκη, *KEIMENA*, 25. Ανακτήθηκε από <https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.kei.2017.629>
- Γκασούκα, Μ. (1998). *Κοινωνιολογικές προσεγγίσεις του Φύλου - Ζητήματα εξουσίας και ιεραρχίας*. Αθήνα: Διάδραση.
- Γκασούκα, Μ. (2004). Έμφυλες κοινωνιολογικές προσεγγίσεις της λογοτεχνίας. Στο Α. Κατσίκη-Γκίβαλου (επιμ.), *Η Λογοτεχνία σήμερα: Όψεις, Αναθεωρήσεις, Προοπτικές, Πρακτικά Γ΄ Πανελληνίου Συνεδρίου με διεθνή συμμετοχή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Δημητρίου, Δ. (2019). Μια δική τους λογοτεχνία; Γυναικεία γραφή: Μύθοι και Πραγματικότητες. Στο Δ. Δημητρίου & Α. Πετρίδης (επιμ.), *Η Γυναίκα στο κείμενο: Τέσσερις κύπριες πεζογράφοι συνομιλούν για τη λογοτεχνική γραφή: Μυρτώ Αζίνα, Νάσια Διονυσίου, Μαρία Α. Ιωάννου, Κωνσταντίνα Σωτηρίου*. Ακτή. 118.
- Θεοτόκης, Κ. (1993). *Η Τιμή και το Χρήμα*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Μπαλάσκας, Κ. (1993). *Κωνστανίνος Θεοτόκης. Ο Τραγικός του Έρωτα και της Ουτοπίας*. Αθήνα: Ειρμός.
- Ρίμεντερ Π., & Περναντζάκη-Καρατζόγλου, Ι. (1989). Η διαλεκτική της συμβολικής διαντίδρασης: η δυναμική της. *The Greek Review of Social Research*, 75, 198–204. Ανακτήθηκε από <https://doi.org/10.12681/grsr.930>